

UBEYD KÜLTÜRÜ DÖNEMİNDE İNŞA EDİLEN ÜÇ BÖLÜMLÜ BİNALARIN KULLANIMININ EKONOMİK VE DİNİ İŞLERLİK BAKIMDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF THE USE OF TRIPARTITE BUILDINGS BUILT IN THE UBAID CULTURE PERIOD IN TERMS OF ECONOMIC AND RELIGIOUS FUNCTIONALITY

Ozan Arslan AYTAN

Doktora Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana
Bilim Dalı / Türkiye
Ph.D. Candidate, Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Institute of Social Sciences, Department of
History / Türkiye
ozanarslanaytan@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0003-0845-8983

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi – International Journal of Ancient History
6/1, Mart – March 2024 Samsun
E-ISSN: 2667-7059 (Online)
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/oannes>

Makale Türü-Article Type : **Araştırma Makalesi - Research Article**
Geliş Tarihi-Received Date : **03.03.2023**
Kabul Tarihi-Accepted Date : **02.06.2023**
Yayın Tarihi – Publication Date : **24.03.2024**
Sayfalar-Pages : **1 – 20**

 : <https://doi.org/10.33469/oannes.1259835>

This article was checked by

Atıf – Cite as: AYTAN, O. A., “Ubeyd Kültürü Döneminde İnşa Edilen Üç Bölümlü Binaların Kullanımının Ekonomik ve Dini İşlerlik Bakımdan Değerlendirilmesi”, *OANNES – Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 6/1, Mart 2024, ss. 1 - 20.

OANNES

Uluslararası Eskiçağ Tarihi Araştırmaları Dergisi
International Journal of Ancient History
6/1, Mart – March 2024
1 – 20
Araştırma Makalesi / Research Article

UBEYD KÜLTÜRÜ DÖNEMİNDE İNŞA EDİLEN ÜÇ BÖLÜMLÜ BİNALARIN KULLANIMININ EKONOMİK VE DİNİ İŞLERLİK BAKIMINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF THE USE OF TRIPARTITE BUILDINGS BUILT IN THE UBAID CULTURE PERIOD IN TERMS OF ECONOMIC AND RELIGIOUS FUNCTIONALITY

Ozan Arslan AYTAN

Öz

Kalkolitik Çağ'da Mezopotamya, ilk kentlerin ve devletin ortaya çıkışına zemin hazırlayan birtakım gelişmelere sahne olmuştur. Mezopotamya, Çanak Çömlekli Neolitik Dönemde Hassuna ve Samarra, Kalkolitik Çağ'da Halaf ve Ubeyd kültür dönemleri olarak toplamda dört ayrı kısımda incelenmektedir. Uruk kent döneminin öncesinde Güney Mezopotamya'da ortaya çıkan Ubeyd kültür döneminde yaşanan gelişmeler, Mezopotamya'nın sosyal, dini ve ekonomik sürecini temelde etkilemiştir. Ubeyd döneminde üç bölümlü binalar olarak adlandırılan kamusal yapıların işlevi, konunun uzmanları tarafından farklı şekillerde ele alınıp yorumlanmıştır. Neolitik Çağ'dan Kalkolitik Çağ'a geçiş aşamasına kadar görülen eşitlikçi topluluk yapısı, Ubeyd dönemine gelindiğinde sınıflı topluluk yapısına doğru evrilmeye başlamıştır. Bir geçiş aşaması olarak nitelendirilen Ubeyd döneminde inşa edilen üç bölümlü binalar, toplumsal artının

Abstract

In the Chalcolithic Age, Mesopotamia was the scene of some developments that prepared the ground for the emergence of the first cities and the state. During this period, the Hassuna, Samarra, Halaf, and Ubeyd cultural periods are examined in four different periods. The developments in the Ubeyd cultural period in Southern Mesopotamia before the Uruk city period affected the social, religious, and economic processes of Mesopotamia fundamentally. During this period, the function of public structures called tripartite plans was discussed and interpreted by experts in the field in various ways. The egalitarian community structure, which was evident from the Neolithic Age to the transition to the Chalcolithic Age, began to evolve into a class society during the Ubeyd period. Tripartite plans during the Ubaid period, described as a transitional stage, were public structures where social surplus was accumulated, luxury goods were traded, feasts were organized, and social

biriktirildiği, lüks malların ticaretinin yapıldığı, şölenlerin düzenlendiği ve toplumsal konuların görüşüldüğü kamusal yapılardır. Ubeyd döneminin en önemli iki merkezi olan Eridu ve Tepe Gawra'daki üç bölümlü binalarda ele geçen mühürler ve mezar kalıntıları bu dönem hakkında bilgi sahibi olunabilmesine olanak sağlamaktadır. Ubeyd kültür dönemi içerisinde görülen üç bölümlü binaların inşa edilmiş amaçları ve nedenleri arkeologlar tarafından araştırılmıştır. Konu hakkındaki uzmanlar bu kamu binalarını önceki ve sonraki dönemlerde inşa edilen binalar ile kıyaslayarak farklı yorumlarda bulunmuşlardır. Bu çalışma, sosyal yapının yeniden şekillenmesinde etkili olan üç bölümlü binaları ve binalarda ele geçen buluntuları ekonomik ve dini bakımdan değerlendirmeyi amaçlamıştır.

issues were discussed. The two most important centers of the Ubeyd Period, Eridu and Tepe Gawra, allow us to comment on the seals and grave ruins in the tripartite plans. The purpose and reasons for the construction of tripartite buildings seen during the Ubeyd Cultural Period were investigated by archaeologists. Experts working on the issue compared these public buildings with those built in previous and later periods and offered different interpretations. This study aimed to evaluate the economic and religious aspects of the tripartite plans and findings in buildings, which were effective in reshaping the social structure.

Anahtar Kelimeler: Ubeyd, Üç Bölümlü Binalar, Eridu, Tepe Gawra, Tell Uqair.

Keywords: Ubaid, Tripartite Buildings, Eridu, Tepe Gawra, Tell Uqair.

Extended Abstract

After the transition to settled life in the Neolithic Age, independent village-type settlements began to be established in the Near East. Social developments in Mesopotamia since the 6th millennium BC led to the emergence of new cultural phenomena. Among these cultural phenomena, the Ubaid culture holds a special place with its production technology and various types of public buildings. It is thought that the public buildings, which emerged as a result of the egalitarian social structure giving way to a hierarchical social structure, served more than one function. While public buildings symbolized social equality in the Early Neolithic Period, they transformed into structures that indicated the onset of social classification and hierarchical relationships in the Ubaid period.

Archaeologists conducting excavations on the Ubaid period and experts researching the subject have commented on the emergence of social inequality during this period. The lifestyle and livelihood of the community developed in this period depended on factors such as the emergence of new occupational groups, specialization, and long-distance trade. The geography of Southern Mesopotamia, where the Ubaid culture was established, began to attract attention around the 5th millennium BC. Hunter-gatherer groups and semi-nomadic shepherds came and settled in this area, leading to an increase in population. Migration to the region is the main reason for the emergence of

new business lines and specialization. Due to the dominance of Ubaid culture, its influence extended to Northern Mesopotamia and Anatolia. Tepe Gawra, the most important center, especially in Northern Mesopotamia, is considered a settlement where significant archaeological finds related to the Ubaid culture are located. Long-distance trade activities contributed to the widespread dissemination of Ubaid culture.

The construction of tripartite public buildings during the Ubaid culture period is the main focus of this study. The purpose and reasons for their construction are subjects of discussion in this study. The study, which includes the opinions of experts, separately discusses the views that the buildings were constructed on economic and religious foundations. The public buildings, best exemplified in the settlements of Eridu in Southern Mesopotamia and Tepe Gawra in Northern Mesopotamia, were built in line with the needs and requirements of the complex social structure. Similar structures called tripartite public buildings were encountered in the early Neolithic Period. The presence of similar structures in the Uruk and Sumerian periods, which emerged after the Ubaid period, is important in providing detailed insights into the subject.

During the Ubaid period, the construction of tripartite public buildings continued for about a thousand years and was evaluated in four periods. There was no significant difference between the buildings constructed in central settlements and their peripheries because the distinction between village and city had not yet emerged. Initial observations about tripartite buildings in the early 20th century suggested that these structures were religious centers. However, later interpretations revised this view. While some researchers still consider them temples, others suggest they were guest houses for merchants, centers hosting foreign communities, or meeting areas for discussing common issues among settlement residents. Thus, various interpretations have been made regarding the purpose of constructing tripartite buildings within the Ubaid cultural area.

Comparing public buildings with other residential structures, archaeologists noted that the former were more technically detailed and structurally larger. Some experts believed these buildings could be temples, based on their elevated platforms similar to those in the Sumerian city-states period. Additionally, they noted that the decorations in these buildings resembled those in temples from later periods, suggesting that the first forms of Mesopotamian temples were built during the Ubaid period. They also suggested that the spiritual dynamism in constructing these buildings led all members of society to work without expecting anything in return. However, experts who attributed the construction of tripartite buildings to social and economic reasons disagreed with the view that these were temples, considering the social structure of the period. According to these experts, the social structure in the Ubaid period was not fully hierarchical, and even though new business lines and specializations emerged, the surplus labor produced by society was insufficient to support a clergy class. These buildings allowed the Ubaid community to display prestige to other communities, serving as places for the merchant class to accumulate luxury goods.

Experts generally support each other's opinions in explaining the purpose of these buildings. The view that elite families emerged for the first time during the Ubaid period was accepted by almost all experts. These elite families, which monopolized the trade in luxury goods, represented a higher class than the rest of the community. The technical features of tripartite buildings in this period, resembling those of temples from later periods, suggest a spiritual significance. However, this interpretation is likely to be consistent with an understanding of the economic and social structure of Ubaid society.

Giriş

Mezopotamya'da tarihöncesi zamanlarda köyden kente geçiş sürecinde yaşanan gelişmeler özel konutlar, kamusal binalar, üretim teknolojisi ve çanak-çömlek üslubu üzerinden değerlendirilmektedir. Bu dönemde Kuzey ve Güney Mezopotamya'daki farklı kültürel olgular kendilerine özgü yaşam biçimleri ortaya koymuşlardır. Bu kültürel olgular genellikle kültürün ilk ortaya çıkarıldığı yerleşim yerinin adıyla anılmıştır. *Hassuna, Samarra ve Halaf* kültürleri, *Ubeyd* kültüründen önce ortaya çıkan kültürel olgulardır. Bu kültürlerin her biri kendine ait temel karakteristik özellikler sergilemektedirler.¹

Hassuna ve Samarra kültürleri, MÖ 7. binyılın sonundan 6. binyılın başına kadar geçen süreç içerisinde birbirleriyle iç içe geçmiş iki ayrı kültürel olgudur. Bu dönemde kendine has çanak-çömlek üslubu ile belli bir plan doğrultusunda inşa edilen konutlar, Hassuna/Samarra kültürüne ait en göz çarpan arkeolojik buluntulardır. Tell Hassuna, Şimşara, Yarım Tepe, Tell Arpaciye ve Tell es-Sawwan bu kültüre ait çanak-çömlek kalıntılarının görüldüğü yerleşim yerleridir. Bu dönemde bir avlunun etrafında, iki blok halinde dizilmiş 6-7 odalı evler dikkat çekmektedir. Bloklardan bir tanesi oturma için diğeri ise mutfak malzemeleri ve depo araç-gereçleri için kullanılmış olmalıdır. Mezopotamya'nın yağmur sularıyla tarım yapılabildiği bölgeler ile Dicle nehri üzerindeki yerleşim yerleri Hassuna/Samarra kültürünün yayılım alanlarıdır.²

Ubeyd kültürünün ortaya çıktığı dönemde varlık göstermeye devam eden Halaf kültürü, Mezopotamya'nın en eski kültürel olgularından bir diğeridir. Bu kültür kendine özgü mimari yapısıyla dikkat çekmektedir. Mimarlık alanında *Tholos* adı verilen konut tipi dönemin en belirleyici unsurudur. Bu evler Erken Neolitik Dönemde Mezopotamya ve Anadolu'nun bazı yerlerinde görülen dikdörtgen planlı binalara benzer bir formda inşa edilmiştir. Halaf kültüründe dikdörtgen planlı yapılara, çapı 3 ila 7 metre arasında değişen yuvarlak bir oda eklenmiştir. Oturma için kullanılan konutlar tek bir haneyi barındıracak boyutlardadır. Bunun yanı sıra Halaf kültürünün kendine ait bir çanak-çömlek üslubu geliştirdiği görülmektedir. Hem kültürün yayılım sahası içerisinde hem de yerleşim bölgesinin dışındaki periferilerde rastlanan bu

¹ Akkermans – Schwartz, 2003: 155-159; Harmanakaya, 2013: 4; Tekin, 2017: 249.

² Perkins, 1949: 1-8.

çanak-çömleklerin üzerine kuş, yılan, geyik, eşek gibi hayvanlar ile çeşitli geometrik şekiller bezenmiştir.³ Bu kültürün yayılım alanı Hassuna/Samarra kültürlerinin yayılım alanına göre daha geniştir. Zagros dağlarının etekleri ile Doğu Akdeniz arasında kalan Kuzey Suriye, Kuzey Irak ve Güneydoğu Anadolu, Halaf kültürüne ait buluntulara rastlanılan bölgelerdir.⁴

Mezopotamya'da Geç Neolitik Dönem ile Erken Kalkolitik Dönem arasında yaşanan kültürel gelişmeler, Ubeyd kültürünün Güney Mezopotamya'da tam teşekküllü bir şekilde yer etmesine kadar *yatay hiyerarşi* şeklindedir. MÖ 6. binyılın sonlarında Ubeyd kültürünün gelişiminde ise *dikey hiyerarşi* etkin bir hale gelmiştir. Bu değişim teknik bilgi, sulu tarım teknolojisi, uzun mesafeli ticaret ve toplumsal iş bölümünün gelişimine bağlı olarak yeni bir sosyal örgütlenme biçimini ortaya çıkarmıştır. Mezopotamya'da Ubeyd kültürünün haricindeki diğer kültürlerin konar-göçer veya yarı yerleşik bir yaşam biçimi sürdürmüş olmaları uzun erimli bir gelişimi mümkün kılmazken, Ubeyd kültürünün kalıcı ve sabit yerleşim yerleri kurduğu görülmektedir. Bu gelişme, Eridu ve Tepe Gawra gibi belli merkezlerde nüfusun yoğunlaşmasına ve sosyal örgütlenmenin kesin bir şekilde başlamasına olanak tanımıştır.⁵

Önasya'da Erken Neolitik Dönemin yalnızca başlarında görülen kamusal binaların, Kalkolitik Çağ'da tekrar ortaya çıkması sosyal örgütlenmenin ele alınmış biçiminin değerlendirilebilmesi açısından önemlidir. Bu anlamda Ubeyd döneminde ortaya çıkan üç bölümlü kamusal binaların özellikle ele alınması gerekmektedir. Mezopotamya'da Çanak-Çömlek Öncesi Neolitik Dönemde, Orta ve Kuzey Suriye'de dikdörtgen planlı ve üç bölümlü yapıya sahip kamusal binaların inşa edildiği bilinmektedir. Örneğin Suriye'nin kuzeyinde yer alan Jerf el-Ahmar'da, arkeologların EA30 binası olarak tanımladıkları bir binanın, topluluk üyeleri tarafından müşterek olarak çeşitli sebeplerle kullanıldığı düşünülmektedir.⁶ Çanak-Çömlek Öncesi Neolitik Dönemin sonlarında, MÖ 8.200'de Suriye'de bulunan Tell Dja'de el-Mughara yerleşim alanında, dikdörtgen planlı bir kamu binası arkeologlar tarafından ortaya çıkarılmıştır.⁷ Bu binanın zeminine gömülü 38 adet insan kafatası tespit edilmiştir. Orta Suriye'deki Tell Bugras yerleşiminin de dikdörtgen planlı ve üç bölümlü olarak inşa edilmiş bir kamu binasına sahip olduğu bilinmektedir.⁸ Kalkolitik Çağ'da tekrar ortaya çıkan kamusal binalar, Ubeyd döneminde öne çıkan kişilerin veya grupların toplumun diğer üyeleri üzerinde yarattıkları etkinin sonucunda yeniden inşa edilmeye başlanmış olmalıdır. Bu dönemde tarımsal ürünler ile değerli hammaddelerin dağıtımının ve paylaşımının kontrolü özel kişiler veya grupların tekelinde gerçekleştirilmiştir. Bu döneme ait damga ve silindir mühürler ise uzak mesafeli ticaretin belirli kişiler tarafından yapıldığına işaret etmektedir.⁹ Bu makalede, Ubeyd dönemindeki üç bölümlü kamusal binaların ekonomik ve dini bakımdan karşılaştırılması yapılmıştır. Bunun neticesinde

³ Köroğlu, 2016: 45-47.

⁴ Perkins, 1949: 16.

⁵ Tekin, 2017: 357-358.

⁶ Kodaş, 2013: 12-13.

⁷ Christdou – Coqueugniot vd., 2008: 321-322.

⁸ Akkermans – Schwartz, 2003: 120-121.

⁹ Tekin. 2017: 362-363.

dönemin sosyoekonomik gelişimi göz önünde bulundurularak yapıların hangi amaçlara ve nedenlere bağlı olarak inşa edildiği anlaşılmaya çalışılmıştır.

Ubeyd Kültürü Döneminin Yaşam ve Geçim Biçimi

Ubeyd dönemi Mezopotamya'da yaşanan tarihi sürecin başlangıç noktalarından biridir. Bu dönem Güney Mezopotamya'daki ilk yerleşim yerlerinin kurulduğu ve bunu takiben birçok gelişmenin meydana geldiği bir dönemdir. MÖ 5.500 ila 4.000 yılları arasında Mezopotamya'nın güneyi ile kuzeyinde, Anadolu'nun güneydoğusunda ve İran'ın kuzeybatısında yayılım gösteren Ubeyd kültüründeki insanların yaşam ve geçim biçimi, çevrelerindeki malzemelerin sağladığı imkânlar ile coğrafi ve iklimsel şartlar bütününde şekillenmiştir. Hareketli ve dinamik bir kültür olan Ubeyd kültürü, Kuzey Mezopotamya'nın çeşitli bölgeleriyle önemli bir iletişim ve ticaret ağı kurmuştur.¹⁰

MÖ 10.500'lerde Neolitik Çağ ile birlikte yabani bitki ve hayvanlar evcilleştirilmeye başlanmıştır. Yakınoğu'nun hemen hemen her bölgesinde bu evcilleştirme işleminin yapıldığı görülmektedir.¹¹ Mezopotamya'da MÖ 5.500'lere gelindiğinde Ubeyd dönemi insanları için arpa ve buğday en önemli gıda malzemeleri arasında yer almaktaydı. İnsanların hem kendileri hem de hayvanları için besin kaynağı olan bu tahıllar, Mezopotamya'nın hem güneyinde hem de kuzeyinde yetiştirilip saklanmaya oldukça elverişli gıdalardır. Soğan, sarımsak, yapraklı bitkiler, üzüm, hurma ve çeşitli baklagiller Ubeyd kültürü insanların diğer bitkisel besin kaynaklarıdır. Hayvansal besin kaynakları olarak evcil sığır, koyun ve keçi ise bu dönemde yaşayan insanların et ve süt ihtiyacını karşılamıştır. Bu hayvanlardan elde edilen yün ve deri ise giysi yapımında kullanılmıştır. Bununla beraber tarım arazilerini sürmede ve yük taşımada hayvan gücüne başvurulmuş olunmalıdır.¹² Yaşam alanları bataklıklar, ırmaklar ve sazlıklar olan kuş, balık ve diğer memeli hayvanlar üretilen bitkisel ve hayvansal gıdalara takviye olarak avlanmıştır.¹³ Bataklıklarda yetişen hasır ve saz gibi bitkiler ayrıca ırmak kenarlarındaki bodur ağaçlar ve çalılar, binaların yapımında kullanılmıştır. Bu malzemelerden elde edilen ürünlerin varlığına dair kayda değer pek kanıt olmasa da Ubeyd kültürü insanların çevrelerinde gördükleri ve işleyebildikleri malzemeleri gündelik kullanım eşyalarına dönüştürmüş olabilecekleri düşünülebilir.¹⁴ Temel malzemelerden hariç olarak kil, Mezopotamya'da çanak-çömlek yapımında kullanılan en yaygın hammaddedir. Sonraki dönemlerde yazılı tabletlerin aktardıklarına göre evlerin inşasında kullanılan tuğlaların, çeşitli ağırlık malzemelerinin ve orakların yapımında kullanılan bu hammaddenin Ubeyd döneminde de yaygın olarak kullanılmış olabileceği söylenebilir. Mezopotamya'daki geniş düzlüklerde yüzey alanına

¹⁰ Pollock, 2017: 77.

¹¹ Belwood, 2005: 106; Miller, 2006: 42; Arbuckle, 2014: 53-55; Larson – Fuller, 2014: 119.

¹² Redmann, 1978: 247-253.

¹³ Maisels, 1999: 210.

¹⁴ Postgate, 1992: 64; Nemeth-Nejat, 1998: 18.

sızan katran ise kompozit aletlerin bir araya getirilmesinde ve evlerin inşa malzemesi olan tuğlaların birbirine sabitlenmesinde kullanılmıştır.¹⁵

Mezopotamya'daki alüvyonlu tarım arazileri, Ubeyd döneminin yaşam ve geçim biçiminin şekillenmesinde en önemli etkiye sahiptir. Konuyla alakalı olarak H. Nissen, Ubeyd döneminde Basra Körfezi'nden itibaren Uruk ve çevresinin sürekli olarak coğrafi değişimlere uğradığını ifade etmiştir. MÖ 6.000'lerde oldukça kurak ve verimsiz olan araziler, MÖ 5.500'lerden itibaren su yollarının değişimine bağlı olarak toprağın su ile beslenmesi ve alüvyon birikintileriyle dolmasıyla tarımsal faaliyetlerin yapılmasına olanaklı hale gelmiştir. Bu değişimlerin yaşandığı zaman aralığında deniz seviyesi Nissen'e göre şimdikinden yaklaşık 3 metre daha yüksektir. Bu dönemde Güney Mezopotamya sahip olduğu coğrafi imkânlar sebebiyle sulu tarım yapılabilmesine oldukça elverişli bir bölgedir. Yağmur sularına ihtiyaç duyulmaksızın, Fırat ve Dicle nehirleri tarımsal faaliyetlerin kesintisiz bir şekilde yapılmasına imkân tanımışlardır. Su yollarının ve su debisinin sürekli olarak değişiklik gösterdiği bölgede yerleşim yerleri de sürekli olarak değişime uğramıştır. Ubeyd Dönemi'nde yerleşim yeri olarak kullanılan bir köy veya kasabanın ekip biçilen topraklarındaki sulama imkânları ortadan kalktığında, o bölge terk edilerek su kaynağının daha bol olduğu bir başka bölge yerleşim yerine dönüştürülmüştür.¹⁶ Buradan da anlaşıldığı üzere Güney Mezopotamya, Erken Ubeyd Dönemi'nden beri sürekli olarak yerleşmeye müsait bir bölge konumundadır.

Ubeyd döneminde Mezopotamya'nın coğrafi koşullarını ele alan R. M. Adams, MÖ 6000'lerde Mezopotamya'nın kuzey ve güneyinin oldukça farklı bir coğrafi yapıya sahip olduğunu belirtmiştir. Bu dönemde Güney Mezopotamya sürekli olarak nehir sularıyla beslenen ve su kaynağının hiç tükenmediği bir bölgeyken, Kuzey Mezopotamya ise su kaynaklarının kıt olduğu ve toprağın ihtiyaç duyduğu suyun genellikle yağmur sularıyla karşılandığı bir bölgedir. Güney Mezopotamya'daki bu durum köylerin ve kasabaların oldukça hızlı bir şekilde gelişmesine yol açmıştır. Nüfusun önemli bir bölümü sulu tarımın yapılabildiği bu bölgede toplanmış ve bölge sürekli olarak dışarıdan göç almıştır. Köy ve kasabalarda yoğunlaşan nüfus ile beraber sulama kanallarının inşası hızlandırılmış ve bataklıklar kurutularak tarım arazilerine dönüştürülmüştür. Adams'a göre Güney Mezopotamya'da çiftçilik Ubeyd Dönemi'nin başından beri insanların en temel geçim kaynağıdır. Bataklık alanlarda yaşamaya elverişli olan sığır ve domuz gibi büyük baş hayvanların yetiştirilmesi ise insanlara ikincil geçim kaynağı sunmuştur. Mezopotamya'nın kuzey kesimi daha kuru ve işlenmesi zor topraklara sahip olduğundan tarımsal verim güneye göre daha düşüktür. Bu nedenle bölgede koyun ve keçi yetiştiriciliği insanların birincil geçim kaynağıdır. Kuzey Mezopotamya'da hayvancılığın çiftçilikten daha çok gelişmiş olmasına bağlı olarak yerleşik yaşam biçiminden ziyade göçebe/yarı-göçebe bir yaşam biçimi sürdürülmüş olmalıdır.¹⁷

¹⁵ Pollock, 2017: 98-101.

¹⁶ Nissen, 2004: 65-66.

¹⁷ Adams, 1981: 80-81.

Göçebe çobanların varlığına dair kanıtların oldukça az olmasına karşın, komşu bölgelerdeki yapılan kazılar sınırlı olarak veriler sunmaktadır. Basra Körfezi'nin batısındaki bulgular bölgede sürekli bir yerleşimin olmadığını ortaya koymuştur. Ubeyd kültürünün yayılım sahası içerisinde olan bu bölgede balıkçılık, kabuklu yemiş toplayıcılığı ve ceylan gibi yabani hayvanların avlandığı tespit edilmiştir. Arkeolojik kazılarda körfezin batı bölgesinde neredeyse hiç tarımla uğraşmadığı ve sınırlı sayıda evcil hayvan yetiştiriciliğinin yapıldığı görülmüştür. Bu bölge mevsimsel olarak kullanılmış ve muhtemelen Ubeyd döneminin sonlarında terk edilmiştir.¹⁸

Bir başka Ubeyd kültür sahası ise Güneybatı İran bölgesidir. Ubeyd toplulukları tarafından sadece belirli zamanlarda kullanılan bu bölgede toprağın verimliliğine ve su kaynaklarının yeterliliğine bağlı olarak sulu tarım yapılmıştır. Dolayısıyla Ubeyd döneminde Mezopotamya'nın ve İran'ın belli başlı sahaları, coğrafi ve iklimsel imkânlar dahilinde, sürekli veya geçici olarak farklı yaşam ve geçim biçimlerine olanak tanımıştır. Bu durum bölgesel farklılıkların insanların yaşam biçimi üzerindeki tesirlerini gözler önüne sermektedir.¹⁹

Ubeyd Kültürü Dönemindeki Üç Bölümlü Binaların Yapılış Nedenleri ve Kullanım Amaçları

Ubeyd Dönemi'nde ilk kamusal yapıların izlerine Güney Mezopotamya'da Eridu, Uruk ve Tell Uqair yerleşimlerinde, Kuzey Mezopotamya'da ise Tepe Gawra'da rastlanılmaktadır. Ubeyd kültürünün mimari açıdan en belirgin yapılarını temsil eden bu binalar üç bölümlü bir formda inşa edilmiştir. İş bölümü ile iş gücüne dayalı bir emeğin sonucunda inşa edilen bu yapıların içerisinde büyük depolama alanları yer almaktadır.²⁰ XX. yy.'ın başlarında yapılan arkeolojik kazılarda binalara ait ilk kalıntılar gün yüzüne çıkarılmıştır. Bunlar arasında en önemli olanı Eridu sit alanındaki yapılardır. Burada MÖ 3. binyıldan kalma bir zigguratın tabanında MÖ 6. ve 5. binyıllara tarihlenen toplam 17 yapıya rastlanılmıştır.²¹ Joan Oates tarafından yapılan incelemelerle bu yapıların Ubeyd Dönemi'nin çeşitli evrelerine ait olduğu tespit edilmiştir. Oates'in tespit ettiği dönemler toplam 4 evrede incelenmektedir. Bu evrelerden ilk ikisi olan Ubeyd I ve Ubeyd II evrelerinde yapılan analizlerde ortaya çıkarılan yapıların oldukça küçük boyutlarda olduğu görülmüştür.²² Bu yapıların işlevi hakkındaki ilk yorumlar dini veya ritüel amaçlarla kullanılmış olabileceğine dairdir. Daha sonraları Ubeyd Döneminde kurulmuş Ueyli höyük yerleşiminde bulunan üç bölümlü bir yapı üzerinde yapılan arkeolojik araştırmalarda, yapı içerisinde depolama alanı olarak kullanıldığı düşünülen bir oda, bu dönemde inşa edilen tüm yapılar hakkında daha kapsamlı yorumlar yapılabilmesine imkân vermiştir.²³ Jean-Louis Huot, hücrelerden meydana gelen bu odayı, yerleşim yerinde yaşayan insanların ortak kullandıkları bir tahıl ambarı olarak yorumlamış ve ekonomik bir anlam

¹⁸ Pollock, 2017: 82-85.

¹⁹ Hole, 1985: 21-24; Wright, 1998: 177-179.

²⁰ Erarslan, 2008: 396-397.

²¹ Frangipane, 2002: 119; Köroğlu, 2012: 47.

²² Oates, 1976: 22-24.

²³ Lloyd, 1978: 41-43; Roux, 1992: 60-61.

taşıdığına değinmiştir. Bu evrede her bir hane 7-8 kişiden oluşmaktaydı. Depolama alanı bir hanenin ihtiyaçlarından çok daha fazlasını karşılayabilecek büyüklüktedir. Dolayısıyla hanelerin yaşadığı konutların boyutları ve bir hanenin ortalama nüfusu göz önüne alındığında, odanın birden fazla ailenin müşterek olarak kullandığı bir depolama alanı olabileceği görüşü ileri sürülmüştür. Burada tahıllar ve diğer gıda ürünleri kıtlık zamanlarında kullanılmış olabilir. Huot aynı zamanda, yerleşim alanındaki üç bölümlü yapının, köy ile alakalı bir meselenin görüşülmesi için toplanılan bir toplantı alanını temsil ediyor olabileceğini ifade etmiştir.²⁴

Ubeyd Döneminin ilk iki evresinden sonra, Ubeyd 3 (XI. ve VIII. aşamalar) ve 4 (VII. ve VI. aşamalar) evrelerinde fırınlanmış tuğlalardan inşa edilmiş ve birçok kez üst üste yapılmış daha büyük binalar ortaya çıkarılmıştır. Bu binaların Ubeyd 1 ve Ubeyd 2 evrelerinde olduğu gibi üç bölümlü bir planda inşa edildiği görülmektedir. Binaların merkezinde geniş bir oda ve bu odaya bağlı olarak uzunlamasına iki ayrı oda daha mevcuttur. Binaların duvarları yalnızca sıvayla kaplı olmayıp, çeşitli figürlerin tasvir edildiği kabartmalar ve süslerle bezenmiştir. Üç bölümlü yapıların, konut tipinde inşa edilen diğer yapılara göre daha yüksek bir platform üzerinde inşa edildiği görülmektedir. Frangipane'ye göre bu yapılar sonraki dönemlerde ortaya çıkan zigguratlar ile doğrudan benzerlikler göstermektedir. MÖ 3. binyılda ortaya çıkan tapınakların içerisinde yer alan süslemeler ve kabartmaların ilk stilistik örnekleri üç bölümlü yapılarda mevcuttur. Estetik açıdan yaklaşık 2.000 yıl boyunca sürdürülen bu gelenek, süslemede ve mimaride standartlaşmanın bir göstergesidir. Özellikle VII. ve VI. aşamalarda bina planı ve duvar süsleri dinsel/yönetimsel işleve sahip olan yapılar için kullanılmış olmalıdır.²⁵

Bunun yanı sıra Eridu'da incelemeler yapan araştırmacılar tarafından bu dönemdeki binaların henüz bir tapınak olamayacağı çeşitli açıklamalarla ifade edilmektedir. Ubeyd Döneminde birden çok kez inşa edilmiş olan binaların işlevine dair Fransız araştırmacı O. Aurenche ve D. Forest, yapıları topluluğun önderi yahut lideri tarafından yaptırılmış kabul binaları olarak yorumlamışlardır. Topluluklar arası münasebetler ve mal takasına dayalı ilişkiler bu kabul binalarında görüşülmüştür. Araştırmacılara göre bu dönemde topluluk temelde eşitlikçi bir yapıya sahiptir ancak Neolitik Çağ'da olduğu gibi topluluğu organize eden liderler Ubeyd Döneminde de varlığını sürdürmüş olmalıdırlar. Bu liderler topluluk içerisinde ayrıcalıklı haklara sahip olmamış yalnızca topluluğun rızası dahilinde gündelik işleri düzenleme görevi üstlenmişlerdir. Bu açıdan bakıldığında, Ubeyd Dönemindeki üç bölümlü yapılar dinsel/yönetimsel bir amaç içermemektedir. Bu yapıların merkez odasında birtakım şöenler veya toplantılar düzenlenmiş olmalıdır. Bazı araştırmacılar yapıların merkez odasında bulunan platformun, tapınak sunağı olarak kullanıldığını ileri sürmüşlerdir. Bu görüşlere karşı çıkan Aurenche ve Forest, platformun bir toplanma masası, platformun üzerindeki ateş izlerinin ve balık kılıçıklarının ise diğer toplulukların liderlerinin

²⁴ Huot, 1992: 192.

²⁵ Frangipane, 2002: 133-135.

ağırlandığı zamanlarda şölende pişirilen yemeklerinin artıkları olabileceğini ifade etmişlerdir.²⁶

Ubeyd Dönemindeki yapıların inşa edilme amacına dair Aurenche ve Forest'in görüşlerini destekleyen bir başka araştırmacı ise Jean-Louis Huot'tur. Bu dönemdeki yaşam ve geçim biçimini temele alarak, inşa edilen yapıların tek başına dini veya törensel bir anlam içeriyor olmasını abartılı gören Huot, Ubeyd döneminde topluluğun henüz tabakalaşmamış ve eşitlikçi bir yapıda olduğunu düşünmektedir. Huot'a göre üç bölümlü yapıların tapınak olarak nitelendirilebilmesi için bu mekânlarda yarı zamanlı veya tam zamanlı bir ruhban sınıfının varlığına gerek duyulmalıdır. Ancak bu dönemde yaşayan insanlar din adamları yahut ruhban sınıfı gibi ayrıcalıklı bir grubu besleyebilecek ekonomik şartlara sahip değildir. Aynı zamanda uzmanlaşmanın sınırlarının henüz net olarak ortaya çıkmadığı bir sosyal ortamda, karmaşık bir sosyal düzenin varlığından söz edilemez. Köyden kente geçiş aşamasında önemli gelişmelerin yaşandığı Ubeyd döneminde, kurumsal anlamda dini temelli bir yapı henüz ortaya çıkmamıştır. Toplulukların birbirleriyle olan teması oldukça sınırlıdır. Bu tipteki topluluklarda kutsal ve kutsal olmayan arasındaki ayrımın kesin çizgilerle yapılabilmesi mümkün değildir. İnanç açısından Neolitik topluluklardan pek bir farkı olmayan Ubeyd kültürünün, temelinde din olan kurumsal bir yapı ortaya koyabilmesi mümkün görülmemektedir. Aynı zamanda binaların dini amaçlarla inşa edilen birer tapınak olduğu görüşü, yapıların zamanla yıkılması, terkedilmesi veya içerisinde yeteri kadar kutsalı temsil eden nesnelere yer almıyor olmasıyla ters düşmektedir. Bu dönemdeki yapılar Huot'a göre tanrı/tanrılar adına inşa edilen ve onları temsil eden bir sınıfın içerisinde yer aldığı binalar değil, prestij ve gösteriş amacıyla inşa ettirilen birer konuk ağırlama mekânlarıdır. Ona göre, Ubeyd Dönemi'ndeki bu binaların aceleci ve klasik arkeolojinin kapsadığı muhtevaya göre ele alınıp doğrudan bir tapınak olarak yorumlanması yanlıştır. Ubeyd Dönemi'nde Eridu haricinde Tell Uqair ve Tepe Gawra gibi yerleşim yerlerinde de üç bölümlü binaların izlerine rastlanmaktadır. Bu yerleşimlerdeki binalar Eridu'daki binalardan daha mütevazı boyutlardadır ancak esas itibarıyla birbirleriyle aynı işleyişe sahip olmuş olmalıdır. Bunun yanı sıra Ubeyd döneminde, Tell Abada, Tell Mahzur ve Heyit Kasım gibi başka yerleşim yerlerinde yer alan yapıların üç bölümlü plana göre yapıldığı bilinmektedir. Huot'a göre, Eridu'daki yapıdan daha erken zamanlara tarihlendirilen bu yapıların da tıpkı diğer yerleşim alanlarında olduğu gibi esas inşa edilmiş amaçları dinsel değildir. Bu binalar konukların ağırlandığı veya kabilenin bir araya gelerek belli meseleleri görüştüğü mekânlardır. Ubeyd döneminin sonlarında eşitlikçi topluluk yapısından katmanlaşmış topluluk yapısına doğru geçişin izleri mimari yapıların işlevinde ortaya çıkmaktadır. Nitekim Uruk Döneminde özenli süslemeleriyle göz alan büyük boyutlu zigguratlar bu aşamadan sonra ortaya çıkmıştır.²⁷

Frangipane, Huot'un binaların içinde kutsalı temsil eden nesnelere rastlanılmamasına dair yaptığı yoruma karşı çıkmıştır. Ona göre kutsalı

²⁶ Aurenche, 1981: 45, aktaran Frangipane, 2002: 135-136; Forest: 1987: 115, aktaran Frangipane, 2002: 135-136.

²⁷ Huot, 2000: 49-51.

temsil eden nesnelere rastlanılmamış olması nesnelere var olmadığı anlamına gelmemektedir. Bu nesnelere tahta gibi uzun süre boyunca formunu koruyamayan, parçalanmaya veya bozulmaya müsait materyallerden seçilmiş olabilir. Huot tarafından bu dönemde var olmuş olabileceği iddia edilen topluluk önderinin, birden çok görevi üstlenmesi ve organizatör olarak topluluktaki işlerin yürütülmesinde idareci bir role sahip olması görüşünü destekleyen Frangipane, bu görüşe topluluğun grup önderinin veya liderinin dinsel anlamda bir organizasyona önderlik etmiş olabileceğini eklemektedir. Frangipane'ye göre bu binalar, topluluğa önderlik eden bir şefin veya liderin statüsünün altında gelişen hiyerarşik yapılanma sayesinde inşa ettirilmiştir. Dünyada etnografya araştırmalarından bilinen çağdaş örneklerden yola çıkılarak, toplumsal açıdan öne çıkan bir ailenin veya grubun Ubeyd Dönemi'nde toplumsal bir ayrıcalık elde ettiği ve bu ailenin erki altında tabakalaşmanın kesinleştiği iddia edilmiştir.²⁸ Bu açıdan bakıldığında elit ailenin içerisinde seçilen bir kişinin, tanrılaştırılması veya tanrı/tanrılarla bağlantı kurabilmesi ile topluluğun geri kalanının bu kişiye tabi olması oldukça olasıdır. Bu durum Erken Hanedanlar Döneminde Rahip-Kral olarak yorumlanan kent yöneticilerinin daha sonra ise özellikle Akad Döneminde Tanrı-Kral olan hükümdarların ortaya çıkışına öncüllük etmiş olabilir.²⁹

Ubeyd döneminde topluluk içerisinde belli bir ailenin veya grubun statü bakımından öne çıktığı görüşünü destekleyen Mark Van de Mierop ise Ubeyd döneminde, Güney Mezopotamya ve Kuzey Mezopotamya arasındaki lüks ve egzotik malların ticaretinin, seçkin ailelerin gözetimi altında yapılmış olabileceğini ifade etmiştir. Ticari ürünler önce bu binalarda toplatılmış daha sonra dağıtımını sağlanmıştır. Ticareti tekelinde tutan ailenin üyeleri, lüks mallara sahip olup topluluk içerisinde maddi olarak bir adım daha öne çıkarken, tanrısal gücü elinde bulundurarak topluluğun manevi değerlerinin yönlendiricileri olmuş olabilirler. Böylelikle Ubeyd dönemindeki hiyerarşik yapılanma, topluluğun manevi ihtiyaçlarının giderilmesi karşılığında rıza göstermesi ile gelişim göstermiştir.³⁰

Ubeyd Dönemi'ndeki üç bölümlü yapıların inşasında harcanan toplumsal emek bir diğer mesele olarak değerlendirilmelidir. Bu konuyla ilgili olarak araştırmacılar tarafından çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Frank Hole, uzmanlaşmanın ve sınıfsal ayrışmanın henüz tam anlamıyla ortaya çıkmadığı bir dönemde, topluluk üyelerinin, gündelik işlerini yapmak dışında müşterek bir emek sarf ederek, nişli ve payandalı cephelere, gömme kapılara ve mozaik süslemeli duvarlara sahip olan yapıları inşa ederken gönüllü ve dini inançlarının getirmiş olduğu dinamizmle çalıştıkları yönünde bir görüş belirtmiştir.³¹ Pollock ise üç bölümlü binaların topluluğa hem maddi hem manevi yönden yararlar sağladığı için toplumsal bir eşgüdümle inşa edilmiş olabileceği yorumunu yapmıştır. Eridu ve Tepe Gawra'daki üç bölümlü binalar mimari açıdan yerleşim yerinde bulunan diğer konutlardan daha farklıdır ve oldukça özenli bir şekilde inşa edilmişlerdir. Bu binaların içerisindeki günlük

²⁸ Frangipane, 2002: 137-138.

²⁹ Liverani, 2013: 108-109; Crafford, 2015: 163; Yıldırım, 2017: 58-60.

³⁰ Mierop, 2018: 14-15.

³¹ Hole, 1983: 315-327.

kullanım eşyaları, oturma için kullanılan konutların içerisinde bulunan eşyalarla benzerlikler gösterse bile ustalıklı işlenmiş süsleriyle, ayrı bir değere sahiptirler. Bunun yanı sıra Pollock, binaların gösterişine ve yüksek bir platform üzerinde inşa edilmiş olmasına simgesel bir anlam yüklemektedir. Bu yapıların zeminden yüksekte oluşu, dönemin insanların kutsal ve dünyevi unsurları elinde tutan seçkinler sınıfının ayrıcalıklı olduğuna ikna olmasıyla ilişkilidir. Ubeyd kültür sahası içerisinde inşa edilen her bir yapıda, gönüllü olarak çalışan insanlar üstlendikleri dinsel yükümlülüklerin bir parçası olduklarına inanmışlardır. Tanrı/Tanrılarla topluluk arasında bağlantı sağlayan ruhban sınıfının elinde toplanan artı ürün, kıtlık zamanlarında yahut hasadın iyi geçmediği dönemlerde topluluğun yararına kullanılmıştır. Ancak burada toplumsal artının tamamını yardımlaşma sisteminin bir parçası olarak görmek hatalı bir tutum olabilir. Nitekim toplanan ürünlerin yalnızca çok küçük bir kısmı ihtiyaç halinde topluluğa tekrar dağıtılmış, önemli bir bölümü ise seçkin sınıfın elinde kalmaya devam etmiştir.³² Stein, tanrılara hizmet adına görev üstlenerek, topluluğun bireylerini ikna edip, toplumsal artıyı kendi tekellerinde toplayan bir sınıfın toplumsal eşitsizliği ortaya çıkardığını ifade etmiştir.³³

Ubeyd Dönemi'nin sonlarından itibaren bazı aileler veya gruplar, topluluk içerisinde daha fazla ayrıcalıklı hale gelmiş, üretilen mallar ve bu malların ticareti yüksek statüye sahip ailelerin tekelinde gerçekleştirilmiştir. Güney Mezopotamya'da ortaya çıkan Ubeyd kültürünün kuzeye yayılması ve buradaki kültürlerle zaman zaman etkileşim içerisinde girmesi veya bu kültürleri asimile etmesi sonucunda kompleks bir kültürel olgu meydana gelmiştir.³⁴ Bu gelişmelerle birlikte seçkin veya yüksek statüye sahip ailelerin topluluk içerisinde öne çıkmış olduklarına dair çeşitli kanıtlar mevcuttur. Buna örnek olarak Ubeyd kültürünün Kuzey Mezopotamya'daki yerleşim yeri Tepe Gawra gösterilebilir. Burada XI. ve IX. evreler içerisinde ortaya çıkan büyük bir bina, üç bölümlü diğer binalardan farklı amaçlarla yapılmış ve kullanılmış olabilir. Binanın mimari tasarımının önceki örneklerle göre birtakım farklılıklar gösterdiği görülmektedir. Duvarlarının kalınlığı ve gösterişi, diğer yapılardan başka amaçlar için inşa ettirilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Binanın içerisinde simetrik olarak birbirinden ayrılmış birçok oda yer almaktadır. Bu odalar seçkin ailenin ürünlerinin depolandığı odalar olabilir.³⁵ Tobler bu binanın özel bir mülk olmadığını, bunun yerine yerleşim alanının girişinde yer alıyor olmasından dolayı bir koruma binası olabileceğini ifade etmiştir.³⁶ Binanın ne amaçlarla yapıldığı kesin olarak bilinemesse bile, o zamana kadar inşa edilen yapılardan farklı olduğu anlaşılabilmektedir.

Tepe Gawra'nın IX. düzeyinde, höyüğün doğu tarafında daha önce görülmemiş bir başka örneğe daha rastlanmıştır. Burada farklı tipte inşa edilmiş üç bölümlü bir yapı ortaya çıkarılmıştır. Yapının duvarları kalın

³² Pollock, 2017: 111-112; Pekşen, 2016: 55 – 56.

³³ Stein, 1994: 42-43.

³⁴ Lamberg-Karlovski, 1999: 170-174; Erarslan, 2008: 398.

³⁵ Frangiane, 2002: 180-188.

³⁶ Tobler, 1950: 49.

olmakla beraber, iç kısımlarının kırmızıya boyandığı görülmektedir. Odaları ise oldukça simetrik ve düzenli bir şekilde inşa edilmiştir. Yapılan arkeolojik kazılarda bu yapının hemen yanında bir mezar bulunmuştur. Mezarda çeşitli armağanlara ve değerli taşlara rastlanılmıştır. Frangipane'ye göre bu yapı seçkin aile üyelerinden bir tanesine aittir. Ubeyd kültürünün son dönemlerinde ortaya çıkan bu gelişmeler seçkin ailelerin veya elit sınıfının topluluğunun geri kalanından ayrılmaya başladığına işaret etmektedir.³⁷ Bunun yanı sıra Tepe Gawra'da seçkin aileler arasında da bir katmanlaşmanın ortaya çıkmış olabileceğine dair izler vardır. Nitekim IX. düzeyde bir mezarda ele geçen değerli taşlar ve ziynet eşyalarının haricinde bir başka mezarda bulunan mühür, onay verme yetkisine sahip olan bir yüksek görevlinin varlığına işaret etmektedir. Her bir ailede en son karar verme yetkisini elinde bulunduran bir aile büyüğü veya lideri olmuş olabilir. Bu nedenle mührü ile beraber gömülen bu kişinin, yetki verme ve onaylama gücünü elinde bulunduran bir aile büyüğü olduğu yorumu yapılabilir.³⁸ Bazı araştırmacılar, Tepe Gawra'da yanında mezar bulunan binanın daha önce inşa edilen üç bölümlü yapılara benzer nitelikler taşımasından yola çıkarak, burayı bir tapınak olarak görmüşlerdir.³⁹ Binanın içinde uzman zanaatkarlar tarafından yapılan mühürlerin dışında, çok sayıda öğütme taşı, kil karıştırıcı, çömlek ve yontulmuş taş alet bulunmuştur. Özellikle mühürlerin varlığı Mezopotamya'da ticaretin gelişmeye başladığına işaret etmektedir. Dolayısıyla Mezopotamya'da sistematik ve uzun mesafeli bir mal değiş tokuşunun Ubeyd döneminden itibaren yapılıyor olduğu anlaşılmaktadır. Tüm bu gelişmeler, Ubeyd tesiri altındaki Tepe Gawra'da ele geçen buluntulardan hareketle yapının ekonomik faaliyetlerin yoğun olarak gerçekleştirildiği bir mekân olduğunu ortaya koymaktadır.⁴⁰

Sonuç

Tarihöncesi zamanlarda yaşanan gelişmeler Mezopotamya'da medeniyetin ortaya çıkışına zemin oluşturmuştur. Eski Mezopotamya tarihinin seyrini etkileyen en kritik dönemin Ubeyd dönemi olduğu söylenebilir. Medeniyetin inşa edilmesinde bir dönüm noktası olarak nitelendirebileceğimiz Ubeyd dönemdeki yaşam biçimi, temelde Neolitik Çağ insanın yaşam biçimine benzer bir şekildedir. Neolitik Çağ'dan farklı olarak bu dönemde eşitlikçi toplumsal yapının yavaş yavaş ortadan kalkmaya başladığını gösteren en önemli buluntular ise üç bölümlü binalardır. Mezopotamya'da uzmanlaşmanın ve kurumsallaşmanın ilk defa Ubeyd döneminde başladığı görülmektedir. Bu kurumsallaşma, hiyerarşik düzenin ve ast-üst ilişkisine bağlı toplumsal bir katmanlaşmayla iç içe bir şekilde ilerleme kaydetmiştir.

Ubeyd döneminde ortaya çıkan üç bölümlü kamusal binalar, dönemin sosyal ve ekonomik karakteristiğinin anlaşılabilmesine olanak tanımaktadır. Oturum için kullanılan ev tipi konutlardan farklı olduğu görülen bu binaların Neolitik Çağ'ın erken dönemlerinde inşa edilen kamusal binalarla benzer nitelikler taşıdığı söylenebilir. Özellikle Suriye'de Tell Muretbey ve Jerf al-

³⁷ Frangipane, 2002: 182-184.

³⁸ Classen – Skalnik, 1993: 247-277.

³⁹ Tobler, 1950: 44; Akkermans, 1989: 343-344; Rothman, 1994: 107-108.

⁴⁰ Makkay, 1983: 2-5.

Ahmar, Anadolu'da ise Çayönü üç bölümlü binaların ilk inşa edildiği yerleşim yerleridir. Bu tipteki binalara Ubeyd döneminden önceki Hassuna/Samarra ve Halaf kültür dönemlerinde ise rastlanmamıştır. Üç bölümlü yapıların önemli bir kısmı Ubeyd kültür sahasının merkezleri olarak görülen Eridu ve Tepe Gawra'da yer almaktadır.

Üç bölümlü binaların dini sebeplerle mi yoksa ekonomik gerekliliklerle mi inşa edildiğine dair uzmanlar tarafından öne sürülen görüşler ele alındığında; binaların ekonomik nedenlerle inşa edildiğini savunan uzmanların görüşleri, konunun daha sağlam temeller ile açıklanabilmesine imkân vermektedir. Katmanlaşmanın henüz tam anlamıyla mevcut olmadığı köy tipi topluluklarda, kutsal addedileni tespit edebilmek zordur. Eşitlikçi topluluklarda inanç olgusu gündelik yaşamın gereksinimleri ile iç içe değerlendirilir. Dolayısıyla bu dönemde soyut anlamıyla müstakil bir inanç olgusundan bahsedilemez. Ubeyd dönemindeki üç bölümlü binalarda yeteri kadar somut nesneye rastlanmamaktadır. Tapınım gerçekleşen bir mekânda ise somut nesnelere ihtiyaç duyulur. Nitekim günümüzde bile soyut anlatım ile insanları tek bir çatı altında toplamak oldukça güç iken Kalkolitik Çağ'da böyle bir anlatım yoluyla insanları bir ideoloji etrafında toplamak imkânsız görünmektedir.

Ubeyd döneminin genelinde toplumsal yapı temelde eşitlikçi olmakla beraber, dönemin sonlarına doğru sınıfsal ayrışmanın başladığı tespit edilebilmektedir. Bu dönemdeki üç bölümlü binalar henüz tapınak olmasa da birer toplanma ve ağırlama mekânı olabilirler. Tepe Gawra'daki üç bölümlü binalarda ele geçen mühürler ticari faaliyetlerin uzman tüccarlar tarafından yapıldığına dair kanıt oluşturmaktadır. Toplumun içerisinde çıkan elit bir sınıf, ayrıcalıklı bir aile veya grup toplumun istikrarlı olarak beslenme problemlerini çözmüştür. Tarımsal ürünlerin toplanması ve topluma tekrar dağıtılmasını organize eden bu sınıf aynı zamanda kendisine de ekonomik bir çıkar sağlamıştır. Bu kamusal yapılarda değerli taşlar ve metaller, toplanan tarımsal ürünlerin yanı sıra yeni bir sermaye aracı olarak ayrıcalıklı sınıfın tekeline geçmiştir. Bu değerli taşlar uzak bölgelerden tüccarlar aracılığıyla getirilmiştir. Ayrıcalıklı sınıfı topluluğun geri kalanından ayıran en temel ekonomik unsur elde edilen bu metallerdir. Böylelikle yerleşik yaşamın başladığı Neolitik Çağ'dan itibaren sürdürülen eşitlikçi topluluk yapısı, tarımsal ve hayvansal sermayenin yanına değerli hammaddelerin eklenmesiyle ilk defa sınıflı bir toplumsal yapıya dönüşmeye başlamıştır. Ubeyd dönemindeki üç bölümlü kamusal binalar, kentlerin ve devletin ortaya çıkmasına zemin oluşturan yapılardır. Bu yapılar kurumsal anlamda dini ve idari yapının hüküm sürdüğü kentlerin ortaya çıkmasına yardımcı olmuştur. Karmaşık toplumsal yapı içerisinde toplumun yönetilebilmesinde ve yönlendirilebilmesinde en büyük katkıyı sağlayan faktör din faktörüdür. Ubeyd döneminde üç bölümlü binaların dini birer yapıya dönüşmesi için gerekli şartlar henüz sağlanamamıştır. Tapınak olduğuna hiç şüphe duyulmayan binalar ise ilk defa Sumer Kent Devletleri döneminde ortaya çıkmıştır.

Kaynakça

- ADAMS, R. M., 1981. *The Evoulation of Urban Society Early Mesopotamia and Prehispanic Mexico*, Aldine Publishing Company, Chicago.
- AKKERMANS, P. M. M. G. – SCHWARTZ G. M., 2003. *The Archeology of Syria*, Cambridge University Press, Cambridge.
- AKKERMANS, P. M. M. G., 1989. “Tradition and Social Change in Northern Mesopotamia During the Later Fifth and Fourth Millenium B.C.” *Upon This Foundation: The Ubaid Reconsidered*, Ed.: Elizabeth f. Henrickson – Ingolf Thuesen, Helsingor, 1988.
- ARBUCKLE, B. S., 2014. “Pace and Process in the Emergence of Animal Husbandry in Neolithic Soutwest Asia”, *Bioarcheology of the Near East*, 8:53-81, ss. 53-81.
- BELWOOD, P., 2004. *First Farmers: The Origins of Agriculture Societies*, Blackwell Publishing, New Jersey.
- CHRISTDOU, R. – COQUEUGNIOT, L. – GOURICHON, E., 2008, “Neolithic Figurines Manufactured from Phalanges of Equids from Dja'de el Mughara, Syria”, *Journal of Field Archeology*, 34/3, ss. 319-335.
- CRAFFORD, H., 2015. *Sümer ve Sümerler*, Çev.: Nihal Uzun, Arkadaş Yayınevi, Ankara.
- ERARSLAN, A., 2008. “The Ubaid in the Urbanisation Process: The Birth of Urbanisation in the Near East”, *Bellesten LXXII 264*, ss. 395-412.
- FRANGIPANE, M., 2002. *Yakındoğu'da Devletin Doğuşu*, Çev.: Z. Zühre İlkelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- HARMANKAYA, S., 2013. “Mezopotamya'nın Tarih (Yazı) Öncesi Dönemleri”, *Eski Mezopotamya ve Mısır Tarihi*, Ed.: K. Köroğlu. Eskişehir, ss. 2-19.
- HOLE, F., 1983. “Symbols of Religion and Social Organization at Susa”, *The Hilly Flanks and Beyond: Studies in Ancient Oriental Civilization*, Ed.: Cuyler Young – Philips Smith – Peder Mortensen, The University of Chicago Press, Chicago, ss. 315-329.
- HOLE, F., 1985. “The Organization of Susiana Society Periodization Of Site Distributions”, *Paléorient*, Volume 11/2, ss. 21-24.
- HUOT, J. L. – THALMANN, J. P. – VALBELLE, D., 2000. *Kentlerin Doğuşu*, Çev.: Ali Bektaş Girgin, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- HUOT, J. L., 1992. “The First Farmers at Oueili”, *The Biblical Archeologist*, Vol.55, No 4., ss. 188-195.
- KODAŞ, E., 2013. “Jerf El-Ahmar Ea 30 Binası ve Yakındoğu'da PPPNA-PPNB'ye Geçiş Dönemine Ait Kamu Binaları”, *Tüba-Ar*, 16, ss. 9-19.
- KÖROĞLU, K., 2016. *Eski Mezopotamya Tarihi: Başlangıcından Perslere Kadar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- LAMBERG-KARLOVSKY, C. C., 1999. “Household Land Tenure and Communication System in the 6th-4th Millenia of Greater Mesopotamia”,

- Urbanisation and Land Ownership in the Ancient Near East*, Ed.: Michael Hudson – Baruch A. Levine, Eisenbrauns, Cambridge ss. 167-197.
- LARSON, G. – FULLER, D. Q., 2014. “The Evolution of Animal Domestication”, *The Annual Review of Ecology, Evolution, and Systematics*, ss. 115-136.
- LIVERANI, M., 2013. *The Ancient Near East: History, Society and Economy*, Routledge, New York.
- LLOYD, S., 1978. *The Archeology of Mesopotamia: From Old Stone Age to the Persian Conquest*, Thames and Hudson Ltd., London.
- MAISELS, C. K., 1999. *Uygurluğun Doęuđu: Yakındağu'da Avcılık ve Toplayıcılıktan Tarıma Kentlere ve Devlete Geçiđu*, Çev.: Alaeddin Şenel, İmge Kitapevi, Ankara.
- MAKKAY, J., 1983. “The Origins of the Temple-Economy As Seen in the Light of Prehistoric Evidence”, *Volume 45/1*, ss. 1-6.
- MIEROOP, M. V., 2018. *Eski Yakındağu Tarihi MÖ 3000-323*, Çev.: Sinem Gül, Homer Kitapevi, İstanbul.
- MILLER, N.F., 2006. “The Origins of Plant Cultivation in the Near East”, *The Origins of the Culture: An International Perspective*, Ed.: Wesley Cowan – Patty Jo Watson, University of Alabama Press, Alabama, ss. 39-58.
- NEMETH-NEJAT, K. R., 1998. *Daily Life in Ancient Mesopotamia*, Greenwood Press, London.
- NISSEN, H. J., 2004. *Ana Hatlarıyla Mezopotamya: Yakındağu Arkeolojisinin İlk Dönemleri*, Çev.: Z. Zühre İlk gelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- OATES, J., 1976. “Prehistory in Northeastern Arabia”, *Antiquity L*, ss. 20-31.
- PEKŞEN, O., 2016. “Eski Mezopotamya'daki Savaşlarda Tanrıların Rolü”, *History Studies*, 8/2, ss. 55 – 68.
- PERKINS, A. L., 1949. *The Comparative of Archeology of the Early Mesopotamia*, Oriental Institute of the University of Chicago, Chicago.
- POLLOCK, S., 2017. *Antik Mezopotamya: Var Olmamığu Cennet*, Çev.: Burak Esen, Sümer Yayıncılık, İstanbul.
- POSTGATE, N. J., 1992. *Early Mesopotamia Society and Economy at the Dawn of History*, Routledge, New York.
- REDMAN, C. L., 1978. *The Rise of Civilization: From Early Farmers to Urban Society in the Near East*, W. H. Freeman and Company, New York.
- ROTHMAN, M. S., 1994. “Sealing as a Control Mechanism in Prehesitory: Tepe Gawra XI, X, VIII”, *Chiefdoms and Early State in the Near East: The Organizational Dynamics of Complexity*, Ed. Gil Stein – Mitchell S. Rothman, Prehistory Press, Madison, ss. 103-120.

- ROTHMAN, M. S. 2004. "Studying the Development of Complex Society: Mesopotamia in the Late Fifth and Fourth Millennia BC.", *Journal of Archaeological Research*, 12, ss. 75-119.
- ROUX, G., 1992. *Ancient Iraq*, Penguin Books, London.
- SKLANIK, P., 1993. "Bir Süreç Olarak Erken Devlet", *Erken Devlet: Kuramlar Veriler Yorumlar*, Çev.: Alaeddin Şenel, Ed.: Henry J. M. Claessen – Peter Skalnik, İmge Kitapevi, Ankara.
- STEIN, G., 1994. "Economy Ritual and Power in Ubaid Mesopotamia", *Chiefdoms and Early State in the Near East: The Organizational Dynamics of Complexity*, Ed. Gil Stein – Mitchell S. Rothman, Prehistory Press. Madison, ss. 35-46.
- TEKİN, H., 2017. *Tarihöncesinde Mezopotamya*, Bilgin Kültür Sanat Yayınları, Ankara.
- TOBLER, A. J., 1950. *Excavations at Tepe Gawra vol. II.*, University of Pensilvania Press, Philadelphia, ss. 247-277.
- WRIGHT, H., 1998. "Uruk States in Southwestern Iran", *Archaic States (School of American Research Advanced Seminar Series)*, Ed. Gary Feinman – Joyce Marcus, SAR Press, ss. 171-197.
- YILDIRIM, E., 2017. *Eskiçağ Mezopotamya'sında Liderler Krallar Kahramanlar*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

EKLER

Table I. Chronological Framework

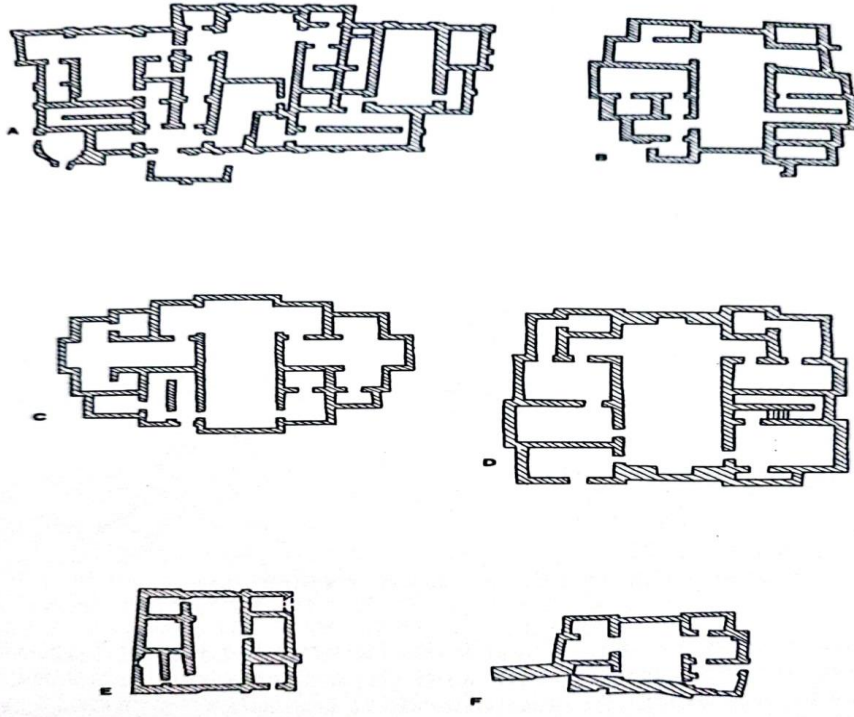
B.C.	South Iran			Syria		Upper Euphrates		Tigris		Southern Mesopotamian	
	Middle Early Bronze	IVa Eanna IVb-V Eanna VI Eanna VII	Godin IV Godin VI(IV)	Early 17 Susa Acropolis	Sheik Hassan 4	Brak TW 11/12	Haseki Höyük	Arslantepe VIA	Nineveh (Gist) Spitzirk Nibeirio C	Old Babylonian Ur III Akkadian Early Dynastic Isedat Nasr Late Uruk	Old Babylonian Ur III Akkadian Early Dynastic Isedat Nasr Late Uruk
2000											
3000											
3400											
3600											
3800											
4000											
4200											
4300											
6700											

^aIn Gut's nomenclature, the Uruk period only begins during the period the traditional Uruk nomenclature calls Early Middle Uruk.

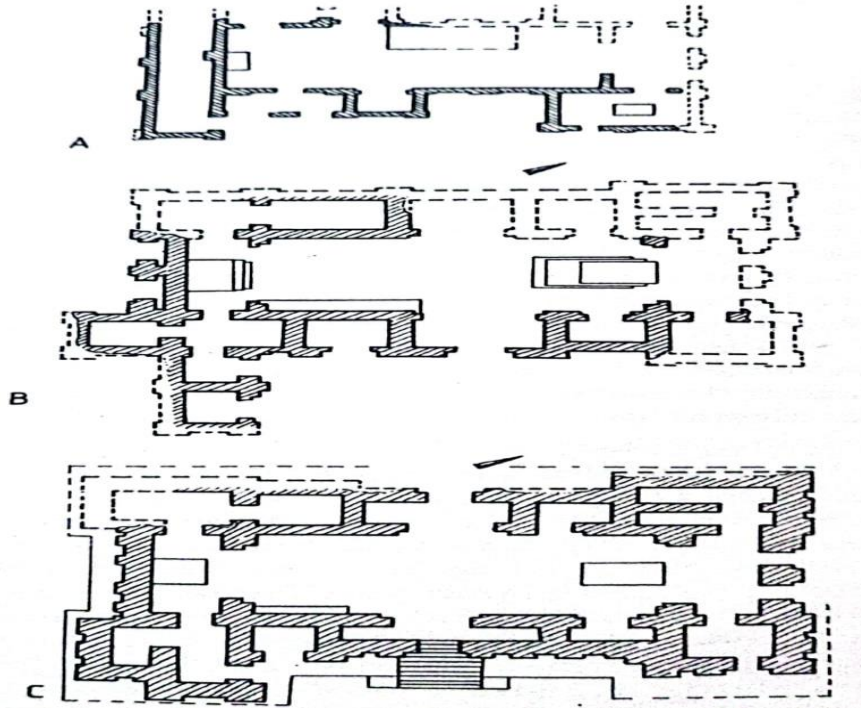
Görsel 1: Mezopotamya kültürlerinin görüldüğü bölgeleri ve tarihlendirilmeleri gösteren tablo (Rothman, 2004: 77).

Görsel 2: Ubeyd Kültür Sahasının Yayılım Alanı (World History Encyclopedia, <https://www.worldhistory.org/image/513/map-of-ubaid-culture/>) 12.05.2023, 19:54.

Görsel 3: Ubeyd Döneminde bazı yerleşim yerlerinde inşa edilen üç bölümlü ev tipi konutlar. A: Abada höyüğü, B ve F: Gaura XV, C: Heyit Kasım höyüğü, D: Madhur höyüğü, E: Gaura höyüğü XIX (Frangipane, 2002: 145).

Görsel 4: Eridu A: IX., B: VIII. ve C: VII. düzeylerindeki üç bölümlü kamu binaları (Frangipane, 2002: 134).